

Sántha Attila

MEGJEGYZÉSEK MAGYAR ZOLTÁN
A MAGYAR TÖRTÉNETI MONDÁK KATALÓGUSA
CÍMŰ MŰVÉHEZ

Nem könnyű Magyar Zoltán *A magyar történeti mondák katalógusa* című, 12 kötetes művéről írni (Budapest, 2018, Kairosz Kiadó). Mert mit mondhat egy recenzens a hatalmas mű láttán-olvastán, azonkívül, hogy elismeri, korunk egyik legnagyobb szellemi teljesítményéről van szó? Hiszen Magyar Zoltánnak nem kevesebb mint 120 ezer szöveget kellett elolvasnia, hogy összeállítsa e monumentális könyvsorozatot: osztályozta, rendszerezte a bennük levő motívumokat, s ez alapján tett le az asztalra egy könnyen használható, a további kutatást mindenben elősegítő könyvet.

Szögezzük le már az elején: jómagam nem is ismerek ehhez hasonló szellemi teljesítményt, amely egyetlen szerzőhöz kötődik, talán Szabó T. Attila *Erdélyi magyar szótörténeti tárát* leszámítva (igaz viszont, hogy neki voltak szerkesztőtársai, Magyar Zoltánnal ellentétben). Szerencsések vagyunk, hogy ez a mű a mi életünkben jelent meg, többek közt azért, mert olyan segédeszközt nyújt a néprajzosok, történészek kezébe, amelynek segítségével nem kell mindig az elején kezdeniük egy-egy téma feldolgozását. Mostantól senki nem mondhatja, azért nem születnek nagy szintetizáló művek, mert alapkutatást kell végeznie – íme, itt van a korpusz feldolgozva, rendszerezve, az újabb gyűjtések pedig aligha hoznak eget rengető újdonságokat, inkább csak árnyalják a már kialakult képet.

Hogy miben is áll a kötetek újdonsága, jelentősége, azt a kötetek bemutatására tudtommal elsőként vállalkozó Bumberák Maja foglalja össze: „*A magyar történeti mondák katalógusa a nemzetközi folklorisztika első olyan tudományos monográfiája, amely típus- és motívumindex formájában, hatalmas adatbázis alapján mutatja be egy (európai) nép folklórájának azt a szegmensét, amely a történelmi és kultúrtörténeti emlékezetre reflektál népköltészeti (prózaepikai) formában. E kézikönyvsorozat a benne szereplő kulturális örökség révén sok-sok generáció teremtő*

képzeletvilágát, ezerszáz év történelmének lokális és nemzeti hagyományait összegzi és rendszerezi. Olyan szellemi katedrális ez, amely az európai kultúrkör minden bizonnyal tematikailag legváltozatosabb mondavilágát örökíti meg.” (folkMAGazin 2019/3.)

A kötet sorozat történelmi személyiségek, témák, motívumok szerint osztályozza a mondákat, majd a XI. kötetben elemzi is ezek rendszerét és tagolódását.

AZ AUTENTICITÁS KÉRDÉSE

Mivel nincs élő ember, aki Magyar Zoltánon kívül az egész magyar mondakörre hasonlóan mély rálátással bírna, a következőkben egy elméleti kérdéshez szólok hozzá, illetve azt nézem, hogy az általam tüzetesebben ismert témákat mennyire sikerül feldolgoznia.

Benedek Elek meséinek értékelése, értékesítése kapcsán jött elő legutóbb a történelmi mondák autenticitásának kérdése. Mennyire autentikus egy (száj)hagyomány, nyúl vissza egy réges-régi történeti eseményhez (pl. Attila korához), illetve mennyire beszélhetünk a hagyomány utólagos megkonstruálásáról? Mennyit ad hozzá a 19–20. században a folklórgyűjtő vagy maga a mondafa a szájhagyományhoz a nyomtatott szövegekből beszerzett tudásából? Gulyás Judit így fogalmaz Benedek Elek kapcsán: *„kétségtelen, hogy neve a »gyanús«, mert nem megfelelően hiteles, sőt, egyes megfogalmazások szerint hamisított szövegeket közreadó gyűjtő szinonimájává vált oly mértékben – és úgy vélem, ez a fő probléma –, hogy ennek következtében egyfelől igen nagyszámú, másfelől pedig a szóbeli mesehagyományozásra is hatással lévő meséi szinte teljesen kikerültek a folklórisztikai mesekutatás látóköréből.”*¹

Magyar Zoltán tisztában van e kérdésekkel, ezért próbálja úgy megválogatni anyagát, hogy a tradicionális népi epika nyilatkozzon meg benne. A folklórgyűjtés mai lehetőségeiről szólván fogalmazza meg, hogy mit is fogad el hiteles forrásnak (nyilván a különféle krónikákban, régi szövegekben fennmaradt mondák mellett): az adatközlők *„még a hagyományos faluközösség keretei között és a paraszti életrend erőszakos felszámolása, illetve fokozatos szétporladása előtt nőttek fel, azaz, akik még a maga organikus közegében ismerhették meg azt a sok*

1 Gulyás Judit: Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita. In Benedek Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál*. Budapest, 2011, MTA NKI, pp. 25–46., 25.

esetben több évszázada kontinuos folklór ismeretanyagot, amely mára (sőt már az utóbbi évtizedek tekintetében is) passzív, nem funkcionális tudássá változott, azonban az idős emberek emlékezetéből még felidézhető volt” (MZ XI. 106).

Hogy mi az ocsú, annak eldöntését Magyar nagyon jó érzékkel a szakemberre hagyja: a nyilvánvalóan értéktelen anyagokat bizonyára kiostálta, ám meghagyta a kéteseket, teret nyitva a későbbi kutató-soknak.

Máris találtam egy olyan mondát, amely vagy egy korábbi írott szöveg visszaadása (így nem sok értékkel bír számunkra), vagy pedig jócskán felforgatja egy adott kérdésről szóló tudásunkat. „MZ II. D 151.2 Szent László Kápolnásfalun. Látva a kápolnásfalusiak terheit, Szent László elrendeli, hogy más ne merje őket dolgoztatni, csak az udvarhelyi várparancsnok.” (A továbbiakban jó tudni, hogy Káponásfalú más nevei Kápolnás-Oláhfalú, Kicsioláhfalú.)

A monda pontosan azt mondja el, igaz, Szent Lászlóhoz kötve, amit a *Székely Oklevéltár I.* kötetében szereplő 1301-es dokumentum, amelyet Kemény József hamisítványának tartanak újabban. Ennek kivonata ez: „Buda, 1301 szept. 25. V. Ursus kenéz és Domokos főajtónállómester kérésére elrendeli, hogy az udvardi várnagyokon kívül senki más ne itélkezzék Oláhfalú lakosai felett, a várnagyok a lakosokat az ott lakó székelyek kivételével fa- és gerendahordáson, meg gyalogos szolgálaton kívül másféle szolgálatok teljesítésére ne kényszerítsék; felmenti őket a székelyek módjára minden adó, de még az ökörsütési ajándék alól is, kivéve az udvardi egyháznak fizetendő képét és a kenézt illető járandóságot. Tanúk: Miklós boszniai püspök, Domokos főajtónállómester, Demeter mester”.

Nyilván ahhoz, hogy véleményt tudjunk mondani a monda értékéről, látni kellene a teljes szöveget, előbányászni a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumának (EA) 26353-as anyagát (Bató Zsuzsanna gyűjtése). Sajnos az archívum költöztetés miatt bezárt már jó másfél éve, úgyhogy későbbre marad annak ellenőrzése, hogy egy valós történelmi esemény visszhangjáról van-e szó, vagy pedig az adatközlő Kemény József hamisítványából inspirálódott.

KÉT HIÁNYZÓ TÉMAKÖR

Alább jöjjenek megjegyzéseim, gondolataim egy-egy témakör kapcsán, valamint néhány ötlet egy eljövendő pótkötethez.

A feldolgozott művek száma, minősége lenyűgöző, ám hiányzik közülük a magyar eredetiből fordított/átdolgozott, 16. századi török mű, a *Tarih-i Üngürüş*, feltehetően azért, mert Magyar sok rosszat hallott róla. Ugyanakkor a mű semmi esetre sem hamisítvány, és pontosan ugyanolyan mértékben lehet komolyan venni, mint Anonymus *Gesta Hungarorum*-át (amelyet szintén azzal vádolnak, hogy szerzője kora elvárásainak megfelelően átírta, meghamisította a forrásokat). Pedig nagy kár ez, ugyanis így nem kapunk hírt a csodaszarvas-monda egyik érdekes változatáról: Hunor és Magor hajt egy vadat, ahol pedig szemük elől tévesztik, szentélyt/kolostort építenek, és öt évig élnek ott a világtól elvonulva. Hogy ezt a mondát mégis komolyan lehet venni, arra Mátéffy Attila nagyon alapos tanulmányban figyelmeztet, mikor körüljárja a csodaszarvas-történeteket (a *Tarih-i Üngürüş* idevágó két történetét is beleértve). A világtól elvonuló testvérpár motívuma amúgy nagyon a Kaukázus irányába mutat² – márpedig az utóbbi évek egyik legérdekesebb magyar őstörténet-kutatási fejleménye, hogy a kaukázusi magyar (ős)haza gondolata nagyon hangsúlyosan tért vissza.³

Egy másik hiányosság, hogy hiányoznak a genealógiai mondák (a magyarság Gógtól, Magógtól, Jáfettől stb. való eredeztetése), noha ezeket éppenséggel elég könnyű lett volna feltérképezni, annál is inkább, hogy Heller Bernát egészen jól összefoglalja a témakört.⁴ Ez annál is érthetlenebb, mert például Nagy Sándor macedón világhódítóhoz köthető elemek igen előfordulnak a kötetekben, márpedig Anonymustól tudjuk azt, hogy Nagy Sándor Góg és Magóg nemzetét, a szkítákat zárja be a Kaukázusba.

A történelmi személyiségek közé jó lett volna felvenni Váradi Józsefet (az 1848–49-es szabadságharc résztvevője, utána összeesküvést sző,

2 Mátéffy Attila: Az Árpád-ház szerepe a csodaszarvas-történetek európai elterjedésében. In *Ethnographia*, 2013/1, 1–40.

3 M. Lezsák Gabriella: A magyar őstörténet észak-kaukázusi vonatkozásai. In *Valóság*, 2017/8, 64–74.

4 Heller Bernát: Góg és Magóg. In *Ethnographia*, 46. évfolyam (1935), 23–28.

amiért kivégzik), akiről három balladát is gyűjt Benedek Elek és Sebesi Jób (kiadva *Székelyföldi gyűjtés*, 1882).

HŐSÖK A MONDÁKBAN

Nézzük, miket tudunk meg a kötetekből.

A legnagyobb mondakörök a következő személyiségek köré alakultak ki:

1. Attila

Hogy ezek a mondák mennyire alapulnak olvasmányélményekre, mennyire 18–20. századi alakulásúak, nem tudni, viszont az, hogy számos moldvai – székelyes és nem székelyes – településen sikerült gyűjteni egy-egy motívumát, azt mutatja, akár még ősi eredetűek is lehetnek.

2. Réka királyné

Mint várható, elsősorban Erdővidékről, a Rika-erdő melletti településekről vannak adatok, ám meglepő módon Zagyvarékáson, a Göcsejben, Mecseknádasdon, azaz a magyar nyelvterület távoli pontjain is tudnak Attila feleségéről. Sajnálatos módon Magyar nem találja meg a mondakör első előfordulását: a 18. századi Benkő József írja, hogy a Rika-erdő neve Attila király feleségétől, Rékától vette eredetét, Réka ugyanis Havasalföldről jövet halt meg itt.⁵ A mondakör kapcsán egyetérthetünk Csutak Bodroghy Attila tanulmányának következtetésével, miszerint „*nem fogadható el az a feltevés sem, hogy erről [ti. Réka királyné történetéről – S. A.] a székelység egy könyvmonda alapján szerzett volna tudomást*”.⁶

3. Csaba

A Csabához kötődő történetekről Magyar Zoltán megjegyzi, ez a legrégebbi adatolású, amely a hun-mondakörhöz tartozik: „*az egy Csaba-monda kivételével a szájhagyományból csak a 18. századtól dokumentálható a hun-mondakör*” (MZ XI. 198.). Ugyanakkor nem mondja meg, melyik adatra gondol: Szikszai Fabricius Balázs 1574 előtti adatára, mely a Csaba íre nevű növényre vonatkozik, mellyel Csaba

5 Benkő József: *Imago inclytæ nationis Siculicæ*. 1837, 20.

6 Bodroghy Csutak Attila: A magyar–székely hunhagyomány kérdésköre. In *Kelet Kapuja*, 2017/1, pp. 14–32, 32.

gyógyította sebesült katonáit (mint ahogy a szakirodalom általában tartja), vagy pedig Kézai azon sorára, amikor a székely szájhagyományt idézi, mint ahogy el is mondja: „Ezek a székelyek pedig azt hitték, hogy Csaba elpusztult Görögországban, ezért a nép mindmáig közmondásként használja: »Akkor térj vissza – mondják a távozónak –, amikor majd Csaba visszatér Görögországból.«⁷ Kár, mert jó lett volna tudni, hogy a sok történész mellett mit tart Kézai szövegéről egy néprajzos. Ugyanakkor Csaba Görögországban való maradásának motívuma megérdemelt volna egy különálló szócikket (elvégre ezt mondja Anonymus, valamint Kézaival is vitatkozva a székelyek), nem kellett volna ezt beszorítani az MZ II. A 61.3 alá, melynek címe *Attila fiainak összecsapása*.

A Magyar Zoltán által összegyűjtött adatokból mindenesetre kiderül, hogy a Csabához fűződő történetek a székely-magyar mondakör egyik, ha nem a legértékesebb elemei, amelyek párhuzamait mind a Balkánon (ahova Csaba népe bemegy), mind pedig a Kaukázusban érdemes kutatni. Több kaukázusi nemzet mondáiban ugyanis szerepel egy „fekete fiú”, akinek tettei hasonlítanak a Csabáéhoz. E hős neve a cserkeszben Saoy, az oszétban Šauay/Sauay, balkárban Karašauay, csecsen-ingusban Šoa. Georgiában a nagy eposzi hős, Amirani egy vadásznak a fia, akit savi-nak (feketének) neveznek.⁸ Mint tudjuk a „fekete fiúk” pedig a szavárd-magyarok neve (Bíborbanszületett Konstantin beszél „a fekete fiúknak mondott szavarti nép”-ről.⁹ A 927-ben meghalt Yovhannes Draxanakerc’i *Örményország történetében* kétszer is mondja, hogy a szavárdok egy Szev, Szevuk (fekete) nevű ősré viszik

7 Kézai Simon: A magyarok viselt dolgai. Ford. Bollók János. In *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530)*. Főszerk. Tarnai Andor, szerk. Madas Edit, Budapest, 1991, Tankönyvkiadó, internetes kiadás: <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/maasszgy/index.php>

8 Armen Petrosyan: Armenian Traditional Black Youths: the Earliest Sources. *Journal of Indo-European Studies* 39(3), pp. 342–354, p. 349: „In Circassian tradition, the young braves are called šao/šawa (Broido 1936: 641; Colarusso 2002: 45). This word corresponds to the Ossetic sau laeppu and could have been borrowed from the Ossetic sau ‘black’ (Osset, s sounds like š in the majority of dialects and elsewhere in the Caucasus appears as š, cf., e.g., Georg, šavi ‘black,’ see Abaev 1979: 43). The name of one of the young Nart heroes may correspond with this term: Circ. . Saoy, Osset. Sauay/Sauay, Balkar. Karašauay; Chechen-Ingush. Šoa (this hero being borrowed from the Circassian tradition).”

9 Constantine Porphyrogenetos: *The Book of Ceremonies*. BRILL, 2012, 687.

vissza magukat.¹⁰ E hősök nevét olvasva akaratlanul is felöltik az emberben, hogy ezek a nevek milyen könnyen válhatnak Csabává, a székelyek mitikus vezetőjének nevévé...

Annak ellenére, hogy a Csaba vezetésével a Hadak útján megjelenő égi felmentő sereg motívuma viszonylag kései adatolású, semmi okunk kételkedni abban, hogy akár régmúlt időkhöz megy vissza ez is.

Egy 1940-ben, a vajdasági Tamásfalván gyűjtött monda szerint: „*Két táltos felmegy az égbe, kérve az égieket, hogy segítsék a magyarokat a törökök elleni küzdelemben. Kérésük meghallgatásra talál, és a megvilágosodó égbolton, a Hadak útján nyilas katonák (a meghalt katonák lelkei) jönnek az ellenséggel küzdő magyarok segítségére, akik így megnyerik az ütközetet. Az égi jelenés láttán a szultán szörnyethal rémületében, a török sereg pedig futásnak ered.*” (MZIV. C 132.18.2)

Most ezt vessük össze a 11. századi Ióannész Szkülitész (vagy folytatója) által írt szöveggel, miszerint 1065-ben Dukász Konstantin bizánci császár az országba betörő hatszázezres, egészen Szaloniki városáig mindent elpusztító úz sereg ellen menne, de közben egy, az égben lebegő, onnan nyilazó sereg megsemmisíti a Trákiában, Tzurulos nevű helyen állomásozó úz hadakat.¹¹

Mindkét mondában az égi hadak nyilasokból állnak, és törököket/török nyelvű úzokat semmisítenek meg. S ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy Csaba Görögországban maradt népe lakóhelyét (Szaloniki mellett)¹² az úzok pusztították, akkor még az sem elképzelhetetlen, hogy valamiképpen egy székely monda maradt fenn Szkülitész leírásában. (Azt kevésbé tudom elképzelni, hogy a Tzurulosi csata ment át a magyar néphagyományba, mivelhogy magyar seregek nem is voltak

10 Yovhannes Draxanakertci: *Örményország története* (Fejezetek a műből). Fordította Z. Tóth Csaba. *Eleink. Magyar Östörténet* 14 (2). pp. 17–27.: „XXVI. fejezet, 13. Innen továbbvonult Uti tartományba (gawař), és Tus faluban elfogta Step’annost, a Konnak nevezettet, kinek népét Sewordik’-nak hívtak öséről, Sewukról.” XXXVII. fejezet, 13. Miután búcsút vett a királytól [Smbattól], útközben az eunuch átadta magát a féktelenség kísértésének némelyek rágalmozó kijelentései hatására, akiknek elméje hajlott a gonoszságra, és nagy erővel vonult Georg, a Sewordik’ nahapetje (pátriárkája) ellen, kiknek neve ösüktől, Sew-től ered.”

11 *Fontes Historiae Daco-Romanae* (Izvoarele Istoriei Românilor), vol. 3. *Scriptores Byzantini saec. XI–XIV*. Ed. de Alexandru Elian, Nicolae-Șerban Tanașoca. București, 1975, Editura Academiei, 63.

12 Sántha Attila: Székelyek az 5–11. században. II. rész. In *Székelyföld*, XX. 2016/4, 59–63.

ott akkor.) A mondakör külön érdekessége, hogy Szkülitzész kortársa az eseményeknek.

Ugyanígy kortárs a Névtelen minorita, aki a tatárok Moldvából való 1345-ös kiűzése kapcsán beszél arról, hogy a székelyeket az évszázadok óta halott Szent László segíti, „*fején arany korona, kezében csatabárd, mely hatalmas csapásokkal és vágásokkal pusztította mindnyájukat*”. Én ezt semmi egyébbel nem tudom magyarázni, mint azzal, hogy egy népességben (a székelyeknél) annyira élt a halála után visszatérő, népét megsegítő hős képzete, hogy tőlük kiindulva *azonnal* elkezdődött a legendagyártás.

4. Aladár

Teljességgel hiányoznak a katalógusból az Aladárhoz (Attila fia?) kapcsolódó mondák, noha ezek is bizony léteznek:

„*A Csík nevet némelyek a Magyaroknál Csík név alatt ismeretes halfajták bőségétől akarják lehozni, melyet a Scythulusok vagy Siculusok, Székelyek, mint Aladárnak, Attila fíjának 475 körül oda vonult serege, talált volna ott s nemzetiségi néven ezen helyet Csiknak neveztek.*” (Losteiner Leonárd, Vitos Mózes idézésében¹³)

A székelyek első vezetőjének Aladárt tartja a *Csíki székely krónika*,¹⁴ valamint a *Tarihi Üngürüş* („*De a trón és a korona Aladorinuszt illette volna, ezért őt [kárpótlásul] Erdel tartománya bánjává neveztek ki. Abban időben az ő népét Szikulinak hívták*”).¹⁵

Egy 1807-es periratban szerepel az erdővidéki Dobó, mára eltűnt falu kapcsán, hogy „*Ezeknek elei az Atilla fia Aladár megmaradott seregivel bejövén, 445-ben telepedtek volt Dobóban*”.¹⁶

Orbán Balázs írja *A Székelyföld leírásában*, hogy Gelence Szaladár nevű falurészének neve Aladártól ered („*Szaladár nevét a hagyomány Aladár nevü székely őstől származtatja, ki itt csatát veszve megszaladott, s így lett az Aladárból Szaladár. A vezérnek őslakát is mutatják egy kertben, hol nagy kiterjedésü kastélynak látszanak alapfalai.*”) Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Pesty Frigyes Szaladár nevét egy 1500 körül élt

13 Vitos Mózes: *Adatok Csíkmegye leírásához és történetéhez*. Csíkszereda, 1894, 17.

14 Sántha Attila: Székelyek az 5–11. században. I. rész. In *Székelyföld*, XX. 2016/3, 83.

15 Mahmúd Terdzsüman: *Magyarország története. Tárih-i Ungürüş vagyis Üngürüş története*. Ford. Blaskovics József. Cleveland, 1988, 160.

16 Fehér János: *Dobó. Egykori település a Kormos mentén*. Barót, 2014, Tortoma Kiadó, 531., 546.

Aladár nevű várhegyi parancsnok nevéhez köti (alighanem hibásan, mert a falurészben van a híres román kori műemléktemplom, amely legkésőbb 13. századi, s ekkor bizony a falurésznek is léteznie kellett).

5. Szent István

Több Szent István-monda is csupán a Szent László-mondakörből való transzplantáció, azaz névtévesztésen alapul, ám találunk bőven Lászlónál elő nem forduló motívumokat is. Magyar nagy érdeme, hogy adataiból kitűnik, bizony él a szent király emlékezete a nép között (ez eddig nem volt nyilvánvaló).

Az egyik, az északi csángó Jugánban feljegyzett monda szerint „*Szent István összegyűjt mindenféle állatot, és az ellenséges sereg felé hajtja azokat. A pogányok megijednek az állatok által keltett nagy lármától, és elmenekülnek.*” (MZ IIA. C 113.) Nos, ennek is megvannak a párhuzamai más népeknél (már szégyellem is leírni: a Kaukázusban). A középkori történetírás és térképészet egyik, ókori előzményekre visszamenő toposza, hogy a kaukázusi albánok (egy alán népcsoport, mely a szavárdok későbbi lakóhelyén élt) kutyákból álló hadsereget tartottak, amelyet ugyanúgy bevetettek a harcokban, mint bármilyen más alakulatot. Például Brémai Ádám írja, hogy az albánok országát, ahogy Solinus elmondja, kutyák őrzik, és amikor az albánok harcolnak, harci alakulatokat alakítanak belőlük.¹⁷ Hannibál elefántcsapata óta nemigen tudunk Európa közepén és nyugati részén harcoló állatseregekről, kivétel a magyar és a moldvai magyar hagyomány. A székelyes csángó Frumószán (MZ IA. G 211.1) a történet Nagy István moldvai fejedelem nevéhez kötődik (egyszerű kontamináció a két István, Szent és Nagy István között). Így lehetséges, kapcsolat van e magyar és a kaukázusi albánokhoz fűződő monda között, annál is inkább, hogy a 9. században a szavárdok éppen a kaukázusi Albánia és Ibéria területén laktak. Szóval egy hihetetlenül érdekes kutatási terület nyílik meg ezennel.

A székelység szempontjából különös figyelmet érdemelnek azon szépvízi, gyergyóremetei és csíkszentdomokosi gyűjtések, miszerint Szent István hadba vonul a székelyek ellen, hogy azok felvegyék a

17 Rudolf Simek: *Monstra Septentrionalia. Supernatural Monsters from the Far North in Medieval Lore.* In *Imagining the Supernatural North.* Ed. by Eleanor Rosamund Barraclough, Danielle Marie Cudmore, Stefan Donecker. Edmonton, 2016 [2017], 53–75., 58., 60.

keresztény vallást, ám kikap, ekkor görbül meg a koronáján a kereszt. (MZ IIA. C.110.) Amúgy a történeti forrásokból azt tudjuk, Szent István Erdélyt és a fekete magyarok országát téríti a kereszténységre, lehet tippelni, hogy a székelyek a kettő közül éppen melyik lakosai lennének. Úgy tűnik, a mondának erős történeti alapja van. Megjegyzem, a *Csiki székely krónika* oldalakon keresztül nagy részletességgel ír a kereszténység felvétele körüli harcokról, mondai események beemelése nélkül.

6. Szent László

Nem igazán értem, miért szerepel „ezer telik, kétezer nem” címszó alatt (MZIV. N 101.1.) több olyan monda, amelyben az „ezer telik, s ezer nem” formula használatos. Érzésem szerint ezeket jó lett volna szétválasztani, ugyanis amíg az „ezer telik, kétezer nem” típusú mondák a végső időkről való jövődőlés témakörébe tartoznak (ti. a kétezedik évben/előtt elpusztul a világ), addig az „ezer telik, s ezer nem” inkább a történelem ciklikusságát hangsúlyozza (legalábbis én Klézsen úgy értelmeztem az ottani adatközlőktől, hogy ezer évig a falunak jól megy dolga, rá következik ezer rosszabb, utána pedig újra kezdődik minden előlről). Az egyik ilyen, „ezer telik, s ezer nem” formulájú mondában szerepel, hogy Jézust Tátos papnak mondták („*Tátos Papnak mondták vala Jézust*” – Harangozó Imre 2001, Klézse), talán ez is megérdemelt volna egy külön szócikket.

SZÉKELY EREDETTUDAT

A Zoboralján vagy Zoborvidéken élő székely eredettudatra Magyar Zoltán gyűjtései hívták fel a figyelmemet (amit be is építettem a *Bühnagy székely szótáramba*). Magyar saját gyűjtései (Lozsádon, Rákosdon) szintén megerősítik Pesty Frigyesnek a Hunyad megyei magyarok székelységére vonatkozó adatait, ugyanakkor kár, hogy átsiklik figyelme azon, hogy „*Pesty [Frigyes] adatbeküldői székelynek jelzik Alpestes, Alsószilvás, Bajesd, Fehérvíz, Felsőszálláspatak, Felsőszilvás, Hozsdát, Lozsád, Maczesd, Rákosd, Sárfalva, Szentandrás, nagyrészt még 1864-ben is magyar községeket*”.¹⁸ A *Csiki székely krónika* szintén tudósít a székelyek Hunyadba való településéről, az 1000-es évek legelejéről, de erről sincs említés a szócikkben: „*Amely egyezés megesvén,*

18 Györffy István: *Magyar föld, magyar nép*. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Györffy György. Budapest, 1942, Turul Kiadás, 287.

ennek a dolognak és kötésnek örök emlékezetére Uopour Sandor rabanbán egyik fia, Arad a maga tribusával általtéteték a Zarán tribusa földitől nem messze, szinte a Pannon széle földibe, a blackusok havasi földére, Szállás pataka mellé”.

Amúgy a *Csiki székely krónikát* – akár hitelesnek fogadjuk el, akár nem – érdemes alaposabban kivesézni a néprajzos szemével, mivel sok olyan kapcsolatra hívja fel a figyelmet, amelyre nem is gondolnánk. (A bibliográfiában ugyan szerepel Szádeczky könyve a *Csiki székely krónikáról*, ám a kötetekben elég kevés a rá való hivatkozás. Például nem szerepel a fentebb említett, Szent István és a székelyek közti háború kapcsán.)

Szintén érdekes a szépkenyerűszentmártoni adat a székely eredetről, amellyel talán a *Csiki székely krónika* azon adata állítható párhuzamba, miszerint Uopoulet fia „Gyerla vízitől nem messze, Pannónia földihez közel, Zsuknál szállott vala meg”.

Ugyanakkor az én figyelmemet kerülte el, hogy Magyar Zoltán Székelyhídról is jelez olyan mondákat, amelyek a székely eredettudatról tanúskodnak. A *Bühnagy székely szótárban* azt írom, hogy tudtommal Aranka György az első és utolsó, aki a székelyhídiak székely-tudatáról tudósít („a székelyhídiak ma is büszkék az ő székely eredetekkel és a jövevény székelyt is szeretik”) ¹⁹. Mentse figyelmetlenségemet az, hogy Magyar viszont nem ismeri Aranka adatát.

Hogy mennyi mindenre felhasználható e kötet, mutatja, hogy egy deregnyői (korábban Zemplén vármegye, ma Felvidéken a Kassai kerületben), székely eredettudatot mutató adat alapján egyre határozottabban rajzolódik ki a Tizasásvár–Ungvár–Nyíregyháza melletti Székely által jelzett háromszög egykori székely jellege, amit egy székely településtörténet megírása esetében mindenképp figyelembe kell venni. Itt hívom fel a figyelmet Gyöngyössyné Bokor Emma gyűjtésére, aki a Homoródszentmártonban született édesanyja, Kádár Rebeka (1882–1961) szavait, mondásait gyűjtötte össze, s amelynek szintén ott lenne a helye egy eljövendő kiegészítő kötetben. Ebben szerepel két mondás, amely így szól: „Elment a mándoki rétre” ’meghalt’, és „Elment Mácsalokára” ’eltávozott (gúnyosan)’. Nos, egyetlen egy Mándok nevű

19 Aranka György *Erdély-története*. Sajtó alá rendezte Biró Annamária. Kolozsvár, 2010, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 30.

település volt és van a magyar nyelvterületen, a régi Szabolcs vármegyében, közel a mai magyar–szlovák–ukrán hármashatárhoz. Mácsa több is van, ám egyik szintén Szabolcs vármegyében, ma Ökörítőfülpös része. A két településtől nem messze folyik a Homoród patak (a Kraszna mellékvize). (Mily csodálatos, e mondások éppen a székely Homoród folyó mentén élnek!) A két mondás a fentiek fényében azt mutatja – szinte félek is leírni –, hogy valamikor régen, ám 1284 előtt, mikor először említik a Szabolcs vármegyei Székely települést, székelemek távoztak a (székelyföldi?) Homoród mentéről Szabolcs vidékére, akik az otthon maradottak számára „meghaltak”, „eltávoztak”. A legszébb pedig az, hogy az elszármazottakban szintén él az eredetudat.

Íme, milyen mélységei nyílnak meg a történelemnek, ha régi események távoli visszhangját, a mondákat komolyan vesszük!

Hegy tetején levő forrás, illatos kút – 1283-ban említve

Az illatozó kutakról a katalógus V. kötetében esik szó, a nagyszámú adat a moldvai csángókhöz kötődik (egy-két gyimesi csángó említést leszámítva) – akár azt is mondhatni, hogy ez moldvai csángó specialitás: trunki rózsairatú kút (MZ V. G 9.8), illatozó szentkút (MZ V. G 44.).

Nos, a Magyarország területén levő illatozó forrásról, vízről a lehető legképtelenebb helyen találunk említést: az 1283-ban meghalt Zakariya al-Qazwini, iráni és iraki arab földrajztudós írja le *A teremtmények csodás dolgai és a létező dolgok furcsaságai* című kozmográfiájában, hogy Basgirt-ban (azaz Magyarországon, szóhasználatára szerint a törökök országában) van ilyen:

„Bagna. (412) Helység a törökök országában, ott egy hegy van, amelynek csúcsán kőből jurta (sátor) áll, a jurta belsejében forrás, amelyből víz tör elő, a jurta hátsó részén ablakféle, amelyen át a víz kifolyik, s a jurtából a hegyre, a hegyről pedig az alföldre ömlik. E vízből jó illat árad.”²⁰

A „helységet” nyilván nem kell szó szerint venni, al-Qazwini inkább tartományt ért rajta. Ugyanakkor egy, Magyar Zoltán által nem regisztrált monda a csángóföldi Klézsén a hegy tetején fakadó forrásról beszél: *„A Tátos-hegynek szinte a tetején van egy Budinkút nevű hely, azaz egy forrás, amelyik budinba (bödönbe, bodonkába, kerek formájú kéregedénybe, feneketlen dongás edénybe) van téve. [...] A Tátos-hegy alatt*

20 Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom I/3. Budapest, 2007, Balassi Kiadó, 96.

gyűjtják meg a farsangi lángot, ott verekedik a Csontkirály a Babkirállyal. Ha a hegy oldalából kifakad a víz, elárasztja az egész világot”.²¹ A forrás tényleg létezik, a fizikának fittyet hányva, magam is jártam ott.

Kérdem én, mekkora az esélye annak, hogy az al-Qazwini által említett, a hegy tetején levő illatos forrás *ne* Moldvában, Csángóföldön legyen, ahol a monda mindkét eleme megtalálható, sőt egyedül ott található meg Magyarországon (annak egy Bagna nevű tartományában, ahová az arab tudós teszi)?

Azt hiszem, minden további nélkül kijelenthetjük, sikerült egy 750 éves leírást pontosan lokalizálnunk, egyrészt Magyar Zoltánnak köszönhetően, akinek az adatai mutatják, az illatos kutak Moldvához kötődnek, másrészt Duma-István András segítségével, akinek érthetetlen módon nem szemlélte a könyvét Magyar.

MUNKÁRA FEL!

Mint látható, a monumentális, 12 kötetes katalógus máris elindított bennem egy csomó olyan gondolatot, amely meg sem született volna e könyv nélkül, illetve bizonyára lemondtam volna azok körüljárásáról, lévén, hogy a befektetett munkamennyiség nem lett volna egyenesen arányos a végeredménnyel. Viszont most, hogy nem kell mindegyre alapkutatót végezni, sokkal könnyebben neki lehet látni bizonyos témák kidolgozásának. Ezért a Magyar Zoltán-féle katalógus óriási lökést adhat az összefoglaló, szintetizáló munkák elkészülésének.

21 Duma-István András: *A csángók világa - hegyek, vizek, tátosok*. Kézdivásárhely, 2015, Zelegor Kiadó, 9-10.